

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN GÖRÜNÜRLÜĞÜ VE DEMOKRATİK SİVİL KONTROLÜ

Ahmet Faruk GÜNEŞ*

ÖZET

Demokrasilerde askeriye seçilmiş sivillerin kontrolü altındadır, seçilmiş sivillerin üstünlüğü ilkesinin tabii bir sonucudur bu. Sivil kontrolün yansıma biçimlerinden birisi de askeri görünürlüğün azalmasıdır. Askeri görünürlük somut veya soyut olabilir. Şehir merkezlerindeki kışlalar, askeri kıyafetleriyle kolluk görevlileri, resmi törenlerde önlerde yer alan askerler ve buna benzer fiziki varoluşlar askeri görünürlüğün fiziki boyutunu oluşturmaktadır. Askeriyede üretilen ve buradan yayılan mahsus ideoloji de soyut görünümü oluşturmaktadır. Bu şekilde askeriye'nin siyaseti ve toplumu kontrol etmesi kolaylaşmaktadır. Bu makalede Türk Silahlı Kuvvetlerinin her zaman her yerde denilebilecek bir görünürlüğe sahip olduğu ve bunun sivil kontrolünü güçleştirdiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Demokratik sivil kontrol, militarizm, pretoryanizm, askeri görünürlük, kolluk, ideoloji,*

TURKISH ARMED FORCE'S APPARENCY AND DEMOCRATIC CIVIL CONTROL

ABSTRACT

In democracies military is under control of elected civilians that is normal consequence of supremacy of elected officials principle. One of the reflection of civil control is decreasing of military appearance. Military appearance can be tangible or intangible. Military barracks in city centers, law enforcement officials in their military uniform, military officers that has a ringside seat position at official ceremonies, and likewise physical military existence that build physical dimension of military appearance. Peculiar ideology manufactured in and stem from military that builds intangible military appearance. In this manner to control politics and society becomes easy for military. In this paper I argue that Turkish Armed Forces has 'omnipresent' appearance and this gives difficulty to its civil control.

Key Words: *Democratic civil control, militarism, praetorianism, military appearance, law enforcement, ideology*

---

* Mülkiye Başmüfettişi.

I. GİRİŞ

Bu makalede Türk Silahlı Kuvvetlerinin görünürlüğü ve demokratik sivil kontrolü incelenecektir. Özgürlükçü bir demokraside rejimin ve toplumun selameti için silahlı kuvvetlerin demokratik sivil denetim altında tutulması zorunludur. Askeriyenin aşırı görünürlüğüne sebepleri demokrasi eksikliği ile birlikte militarizm, pretoryanizmin mevcudiyetidir. Bu bakımdan bu kavramlar çok kısa da olsa çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünün sağlanmasında onun görünürlüğüne azaltılmasının önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Silahlı kuvvetlerin demokratik sivil denetimi için hukuki ve siyasi düzlemde pek çok araç keşfedilmiştir. Askeriyenin görünürlüğüne azaltmak başlı başına bir sivil kontrol tekniği değil, sivil kontrolün makul bir sonucudur. Zira askeriye üzerinde sivil kontrol tesis edildikçe onun görünürlüğü de azalacaktır. Her zaman her yerde var olan, ‘omnipresent’ bir askeriye siyasete katılma konusunda pek çok araca ve bu araçlar sayesinde siyaseti doğrudan etkileme imkânlarına sahiptir. Siyasete katılan/karışan bir askeriye ise kontrol altında olmayan bir askeriye değildir.¹ Bu bağlamda askeriyenin görünürlüğü onun kontrolüyle ilgilidir. Şöyle de denebilir askeriye ne kadar fazla görünür ise o kadar az sivil kontrol altında bulunmaktadır. Askeriyenin görünürlüğüne azaltmak diğer bir yönüyle medeniyet sorunudur da. İnsanlar yaşadıkları veya buldukları ülkelerde askeriyeyle dair somut ya da soyut ne kadar az emare ve işaret görürlerse barışı o kadar fazla hissederler ya da savaşı daha az anımsarlar.

II. ASKERİYENİN SİVİL KONTROLÜ VE BAZI KAVRAMLAR

Uygarlığın bir göstergesi de silahlı gücü kontrol altına almak, evcilleştirmektir. Bu belki de tam olarak gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir şeydir ama kaba gücü hiç değilse bir takım kurallara bağlamak, haddini hududunu belirlemek mümkündür. Bu anlamda silahlı kuvvetlerin rolünün belirlenmesi bir uygarlık standardıdır.² Demokratik yönetimin temel özelliklerinden birisi silahlı kuvvetlerin seçilmiş sivillerin otoritesine tabi olmasıdır. Bunu sağla-

---

¹ **Richard H. Kohn**: “An Essay On The Civilian Control of Military”, American Diplomacy, Marc 1997, sayfa belirtilmemiş, ‘Foundations of Civilian Control’ başlığı altında http://www.unc.edu/depts/diplomat/AD_Issues/amdipl_3/kohn.html 1997, erişim: 12. 12.2013,

² **Hıdır Göktaş ve Metin Gülbay**: “Kışladan Anayasaya Ordu, Siyasi Kültürde TSK’nin Yeri”, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 206

maya çaba gösteren çağdaş anayasalar başkomutanlığa genellikle cumhurbaşkanlarını getirmişler ve askeriyenin sivil makamlara bağlılığı yolunda hükümlere yer vermişlerdir.³ Samuel Huntington'ın Türkçe'ye *Asker ve Devlet* olarak çevrilmiş klasikleşmiş eserinde silahlı kuvvetlerin sivil güç tarafından nasıl denetim altına alınacağına da değinmiştir. Huntington silahlı kuvvetlerin sivil denetimini öznel sivil denetim ve nesnel sivil denetim olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre makbul olan nesnel sivil denetimdir. Nesnel sivil denetim orduyu askerlik işlevine özgüleyerek ve devletin bir aracı haline getirerek amacına ulaşmaktadır. Öznel sivil denetim ise hükümetlerin ve toplumsal sınıfların askeriye üzerindeki denetimlerini ifade etmektedir.⁴

Demokratik sivil kontrol yürütme erkinin askeriyeyi denetlemesi yasama meclisinin de hem yürütmeyi hem de askeriyeyi denetlemesidir.⁵ Askeriye üzerinde etkili bir demokratik kontrolün sağlanması için şu bileşenlerin bir arada olması gerekir⁶. **a-** Askeriyenin misyonu, terkihi, bütçesi ile silah sistemleri ve mühimmat alımlarında sivil otorite son sözü söylemelidir. **b-** Askeriyenin performansı, parlamento, yargısal kurumlar, sivil toplum ve bağımsız medya tarafından izlenmelidir. **c-** Siviller savunma idaresi ve kontrolü için uzmanlaşabilmelidir. **d-** Bir kurum olarak askeriyeye ve onun komutanları siyasi hayata karışmamalıdır. **e-** Askeriye ülkeye bağlılığın daha üzerinde ne muayyen bir ideolojiyi, ne de bir ethosu desteklemelidir. **f-** Askeriye ekonomide minimal rol oynamalıdır. **g-** Askeriyede halka ve kontrol makamlarına karşı hesap verebilirliği garanti eden, hukuka uymayı ve saygı duymayı teşvik eden etkili bir komuta zinciri oluşturulmalıdır. **h-** Silahlı kuvvetler mensupları haklarını kullanmada özgür olmalıdır.

1. Demokrasi

Demokratik bir sistem başta ülkeyi yönetecek pozisyonlar olmak üzere tüm etkin siyasal makamlara ulaşmayı dernek kurma, haber alma gibi hürriyetlerin kullanılabilirdiği bir zeminde belli aralıklarla ve zora dayanmayan yollarla yapılacak ve siyasal toplumun herhangi bir üyesini tercihini kullanmaktan

³ **Mustafa Erdoğan:** "Anayasa ve Özgürlük", Ankara, Yetkin Yayınları, 2002, s. 245.

⁴ **Samuel P. Huntington:** "Asker ve Devlet Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti", İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s. 87, 89- 90

⁵ **Ümit Cizre:** "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", Bir Zümre Bir Parti Türkiye'de Ordu, der., Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s.138

⁶ Democratic Control Of Armed Forces, DCAF Backgrounder, 05/2008, <http://www.dcaf.ch/content/download/35599/526415/file/DemocraticControlArmedForces-backgrounder.pdf>, erişim 05.07.2013.

zorla alıkoymayacak yarışmalara tabi tutar.⁷ Demokrasilerde seçilmiş sivillerin üstünlüğü ilkesinin doğal sonucu, siyasal toplumun kaderini ilgilendiren temel kararları alma yetkisinin, işbaşına halkoyu ile seçilerek gelen ‘seçilmiş’ kişi ve ‘organlara’ ait olmasıdır. Kamu bürokrasisi demokrasilerde siyasal bakımdan inisiyatif organı değildir, kendi girişimi ile karar alamaz⁸. Buradan yola çıkılarak şu söylenebilir; kamu hayatıyla veya ortak yararlarla ilgili temel kararların bürokrasi tarafından alınması veya bürokratik kurumların demokratik kurumları vesayet altında tutması demokrasiyle bağdaşmaz.⁹ Askeriyenin nasıl yönetileceği, savaş ve barış kararlarının nasıl verileceği kamu hayatıyla ve ortak yararlarla ilgili temel konulardır. Bu bakımdan demokratik bir ülkede askeriye üzerindeki genel yönetim ve denetim yetkisinin seçilmiş sivillerde olmasının, bunların halkın oyları ile seçilen ve halka karşı sorumlu olan temsilciler olmalarından kaynaklandığı söylenebilir.¹⁰ Buna karşın Türkiye’de 27 Mayıs 1960 askeri cunta darbesinin demokrasiyi tahkim etmek ve sürdürülebilirliğini sağlamak üzere yapılan makul bir müdahale olarak gören fikirler de bulunmaktadır.¹¹

2. Militarizm

Militarizmin birden çok bakış açısıyla birden fazla tanımı yapılmış olmasına karşın bu tanımlardan süzülen ortak özellik, askeri alanın hayatın diğer alanlarına etkisine vurgu yapılmasıdır.¹² Militarizm, en genel haliyle toplumun ölmek öldürmek eylemlerini onaylayacak bir kültürü kabul edip bunu makul ve normal görmesidir. Askerlik olgusu mensuplarından seve seve ölmeyi veya öldürmeyi talep edebilir. Silahlı kuvvetlere katılan her asker tarafından 211 numaralı Kanununun 37. maddesi gereğince yapılan andda “*vatan cumhuriyet ve vazife uğruna seve seve hayatımı feda eyleyeceğime and içerim*” cümlesinin söylenmesi gerekmektedir. Ordular insanların sistematik olarak

---

⁷ **Juan J. Linz:** “Totaliter ve Otoriter Rejimler”, Ankara, Liberte Yayınları, 2012, s. 25-26.

⁸ **Mustafa Erdoğan:** “Anayasal Demokrasi”, Ankara, Siyasal Kitapevi Erdoğan, 2010, s. 311.

⁹ **Mustafa, Erdoğan:** ‘Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği’, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 10, S 20, Güz 2011, s. 29.

¹⁰ **Yusuf Ş. Hakyemez:** “Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi”, Ankara Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, VII, (3-4), Aralık 2003, s. 289.

¹¹ **Ali Balcı:** Türkiye’de Militarist Devlet Söylemi 1960-1983, Ankara, Kadim Yayınları, 2011, s. 31-36, yazar bu görüşleri etraflıca özetlemiştir.

¹² **Ayşe Gül Altınay:** “Militarizm ve İnsan Hakları Ekseninde Milli Güvenlik Derisi”, 2009, s. 138, <http://research.sabanciuniv.edu/995/>, Sabancı University Research Database, erişim 22.05.2013.

ölmesi ve öldürmesini içeren işlevlerini tekipleştirme, itaate şartlandırma ve endoktrinasyon teknikleri ile yürütmektedirler.¹³

Türkiye’de militarizm ve milliyetçiliğin buluşması özel ve Türkiye’ye özgü bir terkip ortaya çıkarmıştır. Bu terkip şu temeller üzerine kurulmuştur. **a-** Askerlikle savaş ilişkisi ortadan kaldırılmıştır. **b-** Askerliğin tarih dışı olduğu anlayışı kabul edilmektedir. **c-** Askerlik tartışılmaz bir alan olarak kabul edilmiştir. **d-** Tüm bunların bir sonucu olarak askerlikten bağımsız bir sivil alanın kurgulanamayacağı anlayışı yerleşmiştir¹⁴ Militarizm askeriye üzerinde sivil bir kontrole karşı olduğu gibi askeriye’nin görünürlüğü militarizmin beslenme kaynaklarından en önemlisi olduğu için bu görünürlüğün azaltılmasına da karşıdır.

3. Pretoryan Rejim, Pretoryan Askeriye

Pretoryan kavramı köklerini, Roma İmparatorunu koruyan muhafızların bir dizi olay sonucu büyük bir güç elde edip sonunda imparatoru devirme ve yenisini atama gücünü ele geçirmelerinde bulur. Pretoryanizm kavram olarak askeriye’nin kendisinin esaslı bir fonksiyonu olduğu kabulüyle siyasi sistemi kontrol etmesidir¹⁵. Pretoryan rejimlerde askerler yönetimi fiilen üstlenmeseler bile yürütme organı üzerinde egemenlikleri bulunur. Müdahale ise bu egemenliğin tehlikeye düştüğü anlarda başvurulacak bir yöntemdir.¹⁶ Pretoryan rejimler askeri diktatörlükten farklı olarak gerçekten işleyen veya göstermelik bir meclis sistemi içerisinde askeri bürokrasinin tahakkümünü mümkün kılan rejimlerdir.¹⁷ Pretoryan bir rejimde askeriye üzerinde sözde bir sivil denetim kurulabilir.

Bir başka anlatımla pretoryan rejim kuralları askerler tarafından belirlenen ve her an askeriye’nin müdahalesine açık rejimdir ve Türkiye’de 1960 cunta

¹³ **Serdar Kaya:** “Endoktrinasyon ve Türkiye’de Toplum Mühendisliği”, Ankara, Nirengi Kitap, 2011, s.185

¹⁴ **Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora:** Ordu Militarizm ve Milliyetçilik”, 2002, s.143, <http://research.sabanciuniv.edu/984/1/OrduMilitarizmveMilliyetcilik.pdf>, Sabancı University Research Database, erişim 22.05.2013

¹⁵ **İlhan Uzgöl:** “Betwenn Pretorianism and Democracy”, The Turkish Yearbook, VOL XXXIV, 2003, s.180

¹⁶ **Mustafa Erdoğan:** “Liberal Toplum Liberal Siyaset”, Ankara, Siyasal Kitapevi, 1998, s. 330

¹⁷ **Ahmet İnel:** “Proteryen Güçler ve Rejim”, Radikal, 25.07.2007, http://www.Radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6776, erişim 11.09.2013

darbesinden sonra tam olarak tesis edilmiştir¹⁸. Özerk statüsüne dayanan Türkiye askeriyesi siyaset alanına 2010 anayasa referandumuna kadar zorlanmadan etki etmiştir. Bu referandumda askeriyenin özerk niteliği sona erdirilmemiş olsa da darbeye teşebbüs suçunun sivil mahkemeler tarafından yargılanacağına anayasal garantiye alınması, yüksek mahkemelerin yapısındaki değişimler sorgulanamazlığına büyük bir darbe indirmiştir. Buna karşın askeriyenin özerkliğini tesis eden hukuki yapının neredeyse olduğu gibi korunması, askeriyenin pretoryan özelliğini tamamen kaybettiğini ileri sürmeyi zorlaştırmaktadır. Pretoryan askeriyenin bir özelliği de özel bir misyona sahip olmasıdır¹⁹ Türkiye askeriyesinin, cumhuriyeti korumak ve kollamak, misyonu yasadan çıkarılmış²⁰ olmakla birlikte askeriyenin Kemalizm/Atatürkçülük olarak adlandırılan ideolojiyi terk ettiğine yönelik bir gelişme ortada bulunmamaktadır.

Rejimin pretoryan özelliğinin seyrelmesinin askeriyenin bir bölümünün doğrudan hedefinde olduğunu bilen Hükümet Partisinin ekonomik başarısı sayesinde yaygın ve güçlü halk desteğini yedeğine alarak uluslararası çevreler, bir kısım basın ve sivil demokrat kanaat önderlerinin güçlü destekleriyle askeriye geriletmiş olmasından kaynaklandığı akla daha yakın görünmektedir. Zira kendi içinde bütünleşmiş bir yönetici grubun hegemonyasının dayattığı ülkelerde askerlerin gerilemesi sivillerin üstünlüğüne dayalı bir siyasal istikrar dönemi başlatabilir²¹. 2010 Anayasa referandumundan beri bir postpretoryan dönem yaşanmaya başlansa da, askeriyenin pretoryan karakterinin tamamen ortadan kaldırılması, hukuki altyapının yanında sivil siyaset, medya, yargı ve sivil toplumda bu yönde tam bir mutabakatı gerektirmektedir.²² Pretoryan rejim askeriyenin görünürlüğünün azaltılması yanında gayretleri tabii olarak hoş karşılamayacaktır. Zira görünürlüğün azalmasının askeri etkinin de azalmasına yol açacağına gayet farkındadır.

---

¹⁸ **Şükrü M. Hanioglu**: “Praetorian Rejim Biterken”, Sabah, 2.12.2012, <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/hanioglu/2012/12/02/praetorian-rejim-biterken> erişim.11.09.2013,

¹⁹ Uzgel, **a.g.e.**, s. 182.

²⁰ İç Hizmet Kanununun 35. Maddesinde 13.07.2013 tarihinde yapılan ani bir değişiklikle “Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak” Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevlerinden birisi olmaktan çıkarılmıştır.

²¹ **Alain Rouquie**: “Latin Amerika’da Askeri Devlet”, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986, s. 74.

²² **Ergun Özbudun**: “Turkeys Constitutional Reform and the 2010 Constitutional Referandum”, Mediterranean Politics, Med. 2011, s.193, http://www.iemed.org/observatori-en/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2011/Ozbudun_en.pdf, erişim 14.04.2013.

III. ASKERİYENİN GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜ VE SİVİL KONTROL

Askeriye kışallarıyla, protokoldeki yeriyle, şehirlerde dolaşan üniformalı personeliyle, askeri araçlarıyla, törenleriyle, bayramıyla görmezden gelinemeyecek kadar günlük hayatımızın içindedir. Ayrıca sahip olduğu ve vatan-daşlar tarafından benimsenmesini istediği bir ideolojisi de vardır. Askeriye-nin bu şekildeki yaygın görünürlüğü onun politikanın içine girmesine ve siyaset yapmasına yardımcı olmaktadır²³.

Askeriye-nin görünürlüğünü yaygınlaştıran başka bir husus da onun askerli-ğin zorunlu doğasının gerektirdiği görevler dışında üstlendiği görevlerdir. Askeriye-nin esas ve gerçek işi olmayan, ancak tarihsel ya da başka sebepler-le askeriye tarafından yerine getirilen ilave görevler bulunmaktadır. Bu gö-revler Türkiye askeriyesi için neredeyse konvansiyonel işlevinin önündedir. Silahlı kuvvetler bütün Cumhuriyet tarihi boyunca kolluk görevi yapmıştırd²⁴. Askeriye-nin askeri olmayan görevler yapması onun siyasi bir aktör haline gelmesini kolaylaştırıcı bir sonuç yaratmaktadır²⁵.

Askerliğin görünürlüğünü genelleştiren uygulamaların başında zorunlu as-kerlik gelmektedir. 1982 anayasasının “*Vatan hizmeti*” başlıklı 72. Maddesi askerliği bir vatan hizmeti olarak kabul etmektedir. Buna göre “*Vatan hiz-meti her Türkün hakkı ve görevidir.*” Anayasa askerliği Türklerin hakkı ve görevi olarak tespit ederken bunu muayyen bir etnisitenin hakkı ve görevi olarak görmemekle beraber askerlikle Türklük arasında bir ilginin ima edil-miş olması ilginçtir.

Ülkede uzun yıllar gizli tutulan asker sayısı ilk kez 22.11.2011 tarihinde kamuoyuyla paylaşmıştırd. 2013 yılı Kasım ayı rakamlarına göre²⁶ kara, hava ve deniz kuvvetinde muvazzaf ve yükümlüler toplamı asker personel sayısı 458,096’dır. Silahlı kuvvetlerin birer parçası olan Jandarma Genel Komutan-lığında bu sayı 184.443, Sahil Güvenlik Komutanlığında ise 5.400’dür. Top-lam asker sayısı böylelikle 647.939 olmaktadır. Bunlardan muvazzaf olanla-rın sayısı 209.712, yükümlü olanların sayısı ise 386.088’dır. Yaklaşık 400.000 civarında zorunlu yükümlüsü ile askeriye, askerlik yapabilecek kadar sağlıklı erkekler ve onların yakınlarının hayatlarının zorunlu olarak tam ortasındadır. Zorunlu askerlik askerliğin fiziki ve manevi görünümünü

²³ **Nizamettin N. Tepedelenlioğlu:** “Ordu ve Politika”, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2003, s. 12

²⁴ **Hikmet Özdemir:** “Rejim ve Asker”, İstanbul, Afa Yayınları 1989, s. 20

²⁵ Erdoğan, liberal..., s. 331

²⁶ Genel Kurmay Başkanlığı personel mevcutları, Kasım 2013, http://www.tsk.tr/3_basin_yayin_faaliyetleri/3_4_tsk_haberler/2013/tsk_haberler_81.html#1, erişim 02.11.2013

derinleştirirken yükümlüler üzerinde yol açtığı insan hakları ihlalleri²⁷ ile de sivil kontrolü güçleştirmektedir.

1. Askeriyenin Şehirlerdeki Görünürlüğü

Türkiye’de küçük büyük neredeyse tüm şehirler askeri kışlalarla çevrelenmiştir. Türkiye’nin nüfus olarak en büyük, coğrafi büyüklük olarak küçük illerinden olan İstanbul’da basına yansıyan bilgilere göre²⁸ binlerce dönümlük askeri alan bulunmaktadır. Askeri kışlaların şehirlerin çok yakınında veya içinde olması zamanında şehir dışında olan kışlaların Türkiye şehirlerinin hızlı büyümesi ile şehir içinde kaldığı şeklinde açıklanmaya çalışılabilir. Başka bir açıklama da ülkenin tüm il ve ilçelerinin askeriye tarafından ‘gar-nizon’ olarak algılanması olabilir²⁹ Ayrıca şehirlerdeki askeri görünürlüğü sadece kışlalar sağlamamaktadır, ordu evleri, askeri gazinolar, askeri lojmanlar da bu görünürlüğe önemli katkı sağlamaktadır.

Kale tipi ya da çok dayanıklı malzemelerden yapılmış askeri yapılar zaman içinde yerlerini daha az dayanıklı, içinde sivillerin olmadığı yapılara bırakmıştır. Bunun ana nedeni uçaklardan, karadan veya denizden atılan akıllı ve balistik füzeler için çok kolay hedefler olmalarıdır. Kalelerin yerini alan kışlalar askerlerin eğitimi, yönetimi ve disipline edilmesi için yapılan yapılar. Çevresi duvar ya da hafif engellerle çevrilmiş bu askeri kampuslarda askerler ve bazı durumlarda muvazzaflar için konaklama imkânları sunulmaktadır. Bu kışlaların ana amacı askerlerle sivilleri birbirinden ayırıp askerlere disiplin ve eğitim vermektir.

İspanya, Franco döneminin ordu modelinin bir göstergesi olan şehir merkezlerindeki kışlaları askeri politikasının bir gereği olarak kapatma planı uygulamıştır³⁰. Ülkemizde de şehir merkezlerindeki askeri kışlaların kapatılmasıyla ilgili bazı gelişmelerin olduğu görülmektedir. 6306 numaralı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun Askeri yasak bölgelerde -kışlalar askeri yasak bölgedir- bulunan ve Milli Savunma Bakanlığına

---

²⁷ Zorunlu Askerlik Sırasında Yaşanan Hak İhlalleri, (2012), <http://www.askerhaklari.com/rapor.pdf>, erişim 22.08.2013, Raporda hak ihlalleri, dayak, hakaret, aşırı fiziksel aktiviteye zorlama, yeterli sağlık hizmeti alamama, tehdit, orantısız cezalar, şahsi işine koşturma, uykusuz bırakma ve devrecilik olarak verilmektedir.

²⁸ Akşam, “Şehirdeki Askeri Kışlalar Meydan ve Park Olacak”, 31.08.2013, erişim, 01.09.2013, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/sehirdeki-askeri-kislalar-c2meydan-ve-park-olacak-c2/haber-240506>

²⁹ **Namık Çınar**: “Darbeci Ordunun ‘Hain’ Subayı”, İstanbul, Hemen Kitap, 2012, s. 205

³⁰ **Narcis Serra**: “Demokratikleşme Sürecinde Ordu”, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 208-209

tahsisli hazinenin özel mülkiyetindeki taşınmazların Çevre ve Şehircilik Bakanlığının talebi, Milli Savunma Bakanlığının uygun görüşü, Maliye Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararıyla Toplu Konut İdaresine bedelsiz devir imkânı sağlanmıştır. Süreç bir miktar uzun görünse de, onay makamlarının içinde genelkurmay gibi münhasıran askeri makamların bulunmaması, şehir merkezlerindeki kışlaların kapatılması konusunda ilerleme için imkân sağlamaktadır.

Aslında şehir merkezlerinde kalmış kışlaların şehir dışına çıkarılması için kullanılacak başka bir yasa da bulunmaktadır. 189 numaralı Milli Savunma Bakanlığı İskân İhtiyaçları İçin Sarfiyat İcrası ve Bu Bakanlıkça Kullanılan Gayrimenkullerden Lüzumu Kalmıyanların Satılmasına Selahiyet verilemesi Hakkında Kanun bir tahsis sonucu ya da bir tahsis olmaksızın askeriye'nin kullanımına geçmiş gayrimenkullerin satışını bu gayrimenkullere hizmet için lüzum kalmaması şartına bağlamaktadır.

Her iki kanun da şehir merkezinde kalmış askeri kışlaların şehir dışına çıkarılmasıyla doğrudan ilgili değildir. Şehir içinde kalmış askeri kışlaların şehir dışına taşınmasını özel olarak düzenleyen müstakil bir yasa ya da bu kışlaların şehir dışına çıkarılmasını adeta otomatikleştiren ve hiçbir askeri makamın onayına gerek bırakmayan yasal bir düzenleme bu konuda önemeli iyileşmelerin gerçekleşmesini sağlayabilecektir.

Asker alma işlemleri Milli Savunma Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Askere alma teşkilatı askere alma işlemlerinde adaylarda temel olarak iki hususu aramaktadır. Bunlardan ilki ilgilinin yaşıdır. İlgilinin yaşı ile ilgili bilgiler aslında İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğüne tutulan elektronik bir kütükten elektronik olarak temin edilmektedir. İkinci husus ilgilinin sağlık durumudur. İlgilinin sağlık durumu için aranan rapor, tek sivil bir doktordan alınabilmektedir. Ancak askerliğe elverişli olmama veya askerliğe sevki geciktirebilecek doktor raporları askeri hastane sağlık kurullarınca verilebilmektedir. Askerlik şubeleri bundan başka ilgililerin öğrenim nedeniyle tecil işlemlerini, askerliğe sevk işlemlerini de yapmaktadırlar. Bu işler askeriye'nin tabiatından kaynaklanan zorunlu işleri değildir. Askeriye'nin hemen her ilçede görünürlüğünü sağlamanın yollarından birisi durumundaki askerlik şubelerinin kapatılması yolunda bazı adımların atıldığı basına³¹ yansımıştır. Boyutları ve içeriği özet olarak anlatılan bu hizmeti mevcut sivil kurumlardan birisinin ilave iş olarak yüklenmesi mümkün görünmektedir.

³¹ **Star**, "Asker Askerlik Şubelerinden de Çekiliyor", 28.08.2012, <http://www.Star-gazete.com/guncel/asker-askerlik-subesinden-de-cekiliyor/haber-587009>, erişim 07.11.2013.

Başkent Ankara’da en sonunda bir şehirdir, ancak başkenti diğer şehirlerden ayıran önemli bir özellik bulunmaktadır. Başkent üniter bir devlet olan Türkiye’nin yegâne politik merkezi durumundadır. Bu yönüyle başkent in askeri birliklerden ve askeri görünürlükten arındırılmış olması önemlidir. Zira bir iktidar gaspı için gasp edilecek iktidarın özünün bir şehirde temerküz etmiş olması büyük bir kolaylık sağlar³². Başkent in askeri yeden arındırılması, askeriyenin siyasi gücün uzağında tutulmasına da yardımcı olacaktır³³.

Başkente bakıldığında durumun iyi olmadığı görülmektedir. Ülkenin en yüksek karar mercii durumunda bulunan Par lamente nun etrafı Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları ve Harp Okuluyla çevrelenmiştir. Türkiye bu haliyle askeri karargâhların ağırlığı altında ezilen bir ülke görünümündedir³⁴. Başkent in neredeyse içinde muharip bir birlik olarak zırhlı bir tümen bulunmaktadır. Özellikle muharip askeri birliklerin başkente belli bir mesafede konuşlanmasına izin verilmemelidir. Karargâh ve kuvvet merkezleri durumunda olan askeri birlikler de, başkent in merkezinde değil, görünmeyen uzak bölgelerinde muhafaza edilebilir. Ancak buralarda istihdam edilecek asker sayısı ve teçhizat kesin olarak sınırlandırılmalı ve denetime tabi tutulmalıdır. Böylesi bir tedbir 27 Mayıs tipi cunta darbelerinin önlenmesinde özellikle etkili olacaktır.

2. Askeriyenin Protokoler Görünürlüğü

Askeriye Türkiye protokolünde bir demokrasiyle bağdaşmayacak kadar ön sıralarda bulunmaktadır. Askeriyenin protokoldeki yerinin hukuki dayanağı olarak Anayasanın Milli Güvenlik Kurulunu düzenleyen 118. maddesi görülebilir. Madde Kurul üyelerini sayarken Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları diyerek gitmektedir. Maddede genelkurmay başkanının başbakan yardımcılarını dâhil bakanlardan önde sayıldığı görülmektedir. Bu sıralama ilgili bütün kanunlarda özenle muhafaza edilmiştir. Bu bir demokrasi için kaldırılamayacak kadar büyük bir yükür. Resmi bayramlar ve törenlerle ilgili mevzuatta 2012 yılında bazı iyileştirmeler yapılmış³⁵ olsa da taşrada yapılacak törenlerde garnizon komutanının

---

³² **Edward Luttwak:** “Bir Uzmanın Gözüyle Darbe”, Çev. İ. Edip Polat, Ankara, Yaba Yayınları, 1996, s. 54.

³³ **Mümtazer Türköne:** “Sözde Askerler”, İstanbul, Nesil Yayınları, 2010, s. 302.

³⁴ **Abdıkadir Selvi:** “Genelkurmay Şehir Dışına”, **Yeni Şafak**, 24.04.2014, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/AbdulkadirSelvi/genelkurmay-sehir-disina/32090>, erişim 28.10.2013.

³⁵Resmi Gazetenin 28283 numaralı ve 05.05.2012 tarihli nüshasında yayınlanan “Ulusal ve Resmi Bayramlar ile Mahalli Kurtuluş Günleri, Atatürk Günleri ve Tarihi Günlerde Yapılacak Tören ve Kutlamalar Yönetmeliği”.

protokolde mahallin mülki amirinden hemen sonra ve belediye başkanından önce gelmesi prensibi değişmemiştir.

Devleti temsil eden figürler arasındaki hiyerarşiyi tanımlayan resmi törenlerdeki öndegelim sırası ülkenin yönetim biçimi ve demokrasinin kalitesi konusunda şaşmaz ipuçları vermektedir. Öndegelim listeleri düzenlenirken gözetilen ölçütler ülkenin demokratik derinliği hakkında açık fikirler verir. Demokrasilerde bu ölçütlerden ilki seçilmiş sivillerin her zaman ve her koşulda atanmış kişilerin önünde gelmesidir. Diğer ölçüt ise yargı erkini temsil eden şahsiyetlerin diğer erklerdeki bürokratların önünde olmasıdır³⁶. Cumhurbaşkanı imzalanarak yürürlüğe giren Türkiye öndegelim listesine göre Cumhurbaşkanı öndegelim haricinde bırakıldığında 2008 yılı itibariyle Genelkurmay Başkanı 3. sırada, kuvvet komutanları 11. sırada orgeneral oramiraller 12. sıradadır.

Seçilmiş sivillerin protokol listesinde askeriyeden önce gelmesi her şeyden önce bir demokrasi koşuludur. Bunu temin etmenin anayasada bir değişiklik gerektirdiği söylenebilir. Bir başka yorum ise Anayasadaki bu maddenin münhasıran Milli Güvenlik Kurulunun üyelik durumunu ilgilendirdiği bu kurulu ilgilendirmeyen toplantı, tören ve diğer protokoller işlerde ise öndegelim daha farklı düzenlenebileceği şeklinde olabilir. Gerçekten de Anayasanın 118. Maddesinin başlığı “*Milli Güvenlik Kurulu*”dur. Madde devlet protokolüne dair bir hüküm getirmemektedir. Anayasanın gerekçesinde de bu yönde bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle bu sıralamanın münhasıran bu kurulu ilgilendirdiği kabul edilerek diğer alanlarda protokol düzenlemelelerinin demokratik prensip ve anlayış gereği yapılmasının mümkün olduğu değerlendirilmelidir. Bu durum anayasanın devletin sınırlandırılması için yapıldığını söyleyen anayasacılık felsefesine ve seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü prensibine uygun olacaktır³⁷.

Askeriyenin mali protokol içindeki yerini tespit etmek için muvazzaf mensuplarının ek gösterge, makam tazminatı ve temsil göstergelerine bakmak isabetli olacaktır. Ek gösterge, makam tazminatı ve temsil göstergesi aslında devlet memurlarının maaşlarının unsurlarından birisidir. Ancak bunlar sıradan maaş bileşenleri değildir. Ek gösterge, makam tazminatı ve temsil göstergesi aslında memurun görev ve makamının devlet için arz ettiği önemin mali bir ifadesidir.

³⁶ Akın Özçer: “Devlet Protokolü Öndegelim Sırası”, Taraf, 19.05.2012, www.taraf.com.tr/kin/-ozcer/makale-devlet-protokolu-ondegelim-sirasi.htm erişim 26.09.2013.

³⁷ Erdoğan, Anayasal..., s. 18-23, 311.

Tablo 1. Generallerin ek, makam ve temsil göstergeleri 2013

Görevli	Ek Gösterge	Makam Göstergesi	Temsil Göstergesi
Genelkurmay B.	9.000	30.000	30.000
Kuvvet Kom.	8.400	20.000	20.000
Orgeneral/Ora.	8.000	15.000	20.000
Korgeneral/Kora.	7.600	10.000	19.000
Tümgeneral/Tüma.	7.000	8.000	18.000
Tuğgeneral/Tuğa.	6.400	7.000	17.000

Kaynak 929 numaralı Kanun

Tablo 2. Üst düzey bazı sivil memurların ek, makam ve temsil göstergeleri 2013

Görevli	Ek Gösterge	Makam Göstergesi	Temsi Göstergesi
Başbakanlık Müsteşarı	8.000	15.000	20.000
AYM Başkanı	8.000	15.000	20.000
Bakanlık Müsteşarı	7.600	10.000	19.000
1.Sınıf Hâkim	7.600	7.000	17.000
Vali	7.600	10.000	19.000
Genel Müdür	6.400	7.000	17.000

Kaynak: 657 numaralı Kanun

Tablolar incelendiğinde Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarının sivil bürokratlardan önde olduğu görülmektedir. Sivil bürokrasinin en üst görevlisi olan Başbakanlık Müsteşarı mali açıdan orgenerale eşdeğerdir. Keza Anayasa Mahkemesi Başkanı da aynı şekilde orgenerale eşdeğerdir. Türkiye sivil idaresi için en önemli görevlilerden olan bakanlık müsteşarının mali açıdan eşdeğeri korgeneraldir. Birinci sınıf hâkim ve savcının mali eş-

değeri ek gösterge bakımından korgeneral, makam tazminatı ve temsil göstergesi bakımından ise tuğgeneraldir. Yetki genişliği prensibine göre yönetilen illerdeki en yüksek düzeyli memur olan valinin mali eşdeğeri korgeneraldir. Türkiye genel idaresinde önemli bir mevki olan genel müdürün mali eşdeğeri ise tuğgeneraldir. Tablolardaki bilgilerden askeriyenin üst düzeyinin sivil üst düzey bürokrasinin çok üzerinde bir mali değer ve öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Askeriyenin sivil kontrolü açısından idare içinde en yüksek devlet memuru olan başbakanlık müsteşarından daha yüksek ek gösterge, makam tazminatı ve temsil göstergesine sahip ikinci bir memur bulunmamalıdır.

2429 numaralı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanuna göre Zafer Bayramı resmi bayram ve genel tatil günüdür. Bu bayram 2012 yılına kadar askeri bir bayram olarak askeri kurum ve kişilerin önderliğinde kutlanmıştır. 2012 yılında yapılan mevzuat iyileştirilmesinden sonra bayramın askeri niteliğinde bir değişiklik olmamakla birlikte kutlanmasında bir miktar sivilleşme sağlanabilmiştir. Bu değişiklikten sonra ilk kez 2013 yılında Cumhurbaşkanı Zafer Bayramı törenlerine ev sahipliği yapabilmiş ve bu durum Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinden duyurulmuştur³⁸. Askeriyeye tahsis edilmiş ve bir tam gün tatil şeklinde kutlanılan bir bayrama ne kadar ihtiyaç olduğu tartışmalıdır. Bu bayram muhafaza edilse bile askeri görünürlüğün azaltılması bakımından askeriye içinde kalan, sivil alana taşınmayan sade bir kutlama gününe dönüştürülmesi uygun olacaktır.

3. Askeriyenin Üyelikler ve İmtiyazlarla Görünürlüğü

Askeri görünürlüğün bir ortaya çıkış şekli de asker kişilerin tamamen sivil kurumlara o kurumun işleyişinin bir parçası olarak görevlendirilmesi, atanması ya da seçilmesidir. Eskiden oldukça yaygın olan bu uygulama bugün azalmış olmakla beraber henüz tamamen terk edilmiş değildir. 1999 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinden askeri hâkimler çıkarılmış, Yüksek Öğrenim Kurumuna askeri üye atama uygulaması ise 2004 yılı anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır. Ancak Anayasa Mahkemesinin birer üyesinin Anayasanın 146. Maddesine göre Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kaynaklı olması zorunludur.

Askeri bir üyelik durumuna işaret etmemekle birlikte TBMM'deki dinleyici locaları arasında sivil bürokratlar yanında askerlere özel bir loca da bulun-

³⁸ Cumhurbaşkanı Gül İlk Kez Zafer Bayramı Tebriklerini Çankaya Köşkünde Kabul Etti, 30.08.2013. <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/86921/cumhurbaşkanı-gul-ilk-kez-zafer-bayrami-tebriklerini-cankaya-koskünde-kabul-etti.html>, erişim 27.09.2013.

maktadır³⁹. Dünya parlamentolarında örneği bulunmayan bu durum demokrasinin seviyesini göstermesi bakımından anlamlıdır ve kaldırılmalıdır⁴⁰.

Askeriyenin görünürlüğü niteliğinde işleyen bir durum da Genelkurmay Başkanlığına verilmiş imtiyazlar ve yetkilendirilmiş olduğu durumlardır. Bu durumlarda evrak veya iş Genelkurmay Başkanlığına gitmekte oradan verilen bir izinle iş tamamlanmış ya da başlanmasına müsaade edilmiş olmakta ya da Genelkurmay Başkanlığının kendisi mevzuatın uygulamasına istisna teşkil etmektedir. Bu da askeriye'nin görünürlüğü mahiyetinde çalışan bir sistematik yaratmaktadır. Mevzuatımızda bu şekildeki askeriye için bir görünürlük vesilesi olarak çalışan durumlar oldukça fazladır⁴¹.

4. Askeriyenin İktisadi Görünürlüğü

1960 askeri cunta darbesinin bir ürünü olan Ordu Yardımlaşma Kurumu, darbenin hemen ertesinde ordu mensuplarının istikballerini daha iyi teminat altına alma gerekçesiyle kurulmuştur. Bu kurum 1960 darbesinin sermayeyi militaristleştirmesinin bir görünümüdür⁴². Ordu Yardımlaşma Kurumunun konumu hukuken ne olursa olsun insanlar üzerindeki algısı bunun askeriye'nin bir kurumu olduğudur⁴³. Kurumun hem özel hukuk, hem de kamu hukuku boyutları bulunmaktadır. Kurum her iki hukuk türünün avantajlarından faydalanma hakkına sahiptir. Üyeleri ile ilişkileri Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin görev ve yetki alanına sokulmuştur⁴⁴. Üye yapısı, karar organlarının yapısı ve ana faaliyet alanı göz önüne alındığında, kurumu öncelikle bir "askeri holding" olarak tanımlamak doğru olacaktır⁴⁵. Askeriyenin bu şekilde ayrıcalıklı bir konumla iktisadi hayattaki görünürlüğü ona ilave imkânlar tanırken kontrol altına alınmasını da güçleştirmektedir.

---

³⁹ Parliamentary Buildings and Visitors, <http://global.tbmm.gov.tr/index.php/TR/yard/icerik/22>, erişim 04.02.2014.

⁴⁰ **Abdülkadir Selvi**: "Meclisteki Askeri Loca Kaldırılmalı", **Yeni Şafak**, 05.09.2011, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/AbdulkadirSelvi/meclisteki-askeri-locu-kaldirilmali/28831>, erişim 10.10.2013.

⁴¹ **Seydi Çelik**: "Osmanlıdan Günümüze Devlet ve Asker askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri", İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008, s. 357-418 Yazar bu ayrıcalık ve yetkileri oldukça geniş bir şekilde bir araya getirmiştir.

⁴² **Balcı, a.g.e.** s. 64.

⁴³ **Göktaş ve Gülbay, a.g.e.** s. 216.

⁴⁴ **İsmet Akça**: "Türkiye'de Askeri-İktisadi Yapı, Durum: Sorunlar, Çözümler, İstanbul, TESEV Yayınları, s. 8.

⁴⁵ **Akça**, s. 9.

5. Askeriyenin Kolluk Olarak Görünürlüğü

Toplumun kriminal anlamda düzen ve güven içinde yaşaması devletin sorumlulukları arasındadır. Ülkeler bu sorumluluklarının ifası için kolluk güçleri denilen üniformalı silahlı güçler istihdam etmektedir. Bu güçlerin temel sorumluluğu kişilerin barış içinde yaşaması için öngörölmüş kuralların ihlal edilmemesini sağlamaktır. Kolluk yetkileri idari ve adli olmak üzere başlıca iki grupta toplanmaktadır. İdari yetkiler nispeten uzakta olan suç tehlikesini bertaraf etmek için kullanılan yetkileri anlatırken adli yetkiler ise iyice yakınlaşmış belirli bir suç tehlikesinin ortaya çıkması halinde kullanılan yetkileri tanımlamaktadır.⁴⁶

Muharip bir askeri sınıf olan jandarma⁴⁷ kolluk görevi nedeniyle şehir ve ilçe merkezlerindeki bölük ve alay merkezleri, kimi büyük köylerdeki karakolları ve buralarda görev yapan askeri görevlileri ile askeriyenin fiziki görünürlüğünü sağlanmasının önemli bir aktörü durumundadır. Zira bu şekilde küçük büyük her ilçede askeri bir teşkilatın olması garanti edilmiş olmaktadır. Jandarmanın görevi kırsalda olmasına karşın karargah/yönetim merkezleri daima şehir içindedir.

Ceza infaz kurumu ve tutukevlerinin dış koruması da jandarmaya aittir. Jandarmanın buradaki görevi bu binaların etrafında koruma tedbirleri almak, tutuklu ve hükümlülerin kaçmasına mani olmaktır. Pek çok ilçede bulunan ceza ve tutuk evlerinin etrafında koruma görevi yapan askerler, mahkemelere tutuklu ve hükümlü taşıyan askerler askeriyenin günlük yaşamımızdaki görünürlüğünü epey artırmaktadır. Bunların yanında bir darbe planlayan gücün jandarmanın sahip olduğu bu kolluk imkânlarını kötüye kullanması oldukça kolaydır. Buna karşın jandarmanın karşı çıkacağı veya hazırlığı için işbirliği yapmayacağı bir darbeyi gerçekleştirmek nerdeyse mümkün değildir.

Sahil Güvenlik Komutanlığı kuruluş ve yapısı bakımından Jandarma teşkilatına benzemektedir. Bu komutanlık deniz kıyısındaki konuşlanmasıyla Türkiye'nin pek çok il ve ilçesinde askeri görünürlüğü sağlamaktadır.

Kara kuvvetleri birlikleri de terörle mücadele adı altında çok uzun yıllardır kırsalda olağan kolluk birimi olarak kullanılmaktadır. Kırsal alanda terörle mücadelede askeriyenin kullanılması 5442 sayılı Kanununun 11. maddesi çerçevesinde yapılmaktadır. Askeriyenin kolluk olarak kullanılması onun kır-

⁴⁶ **Bedri Eryılmaz:** "Demokratik Ülkelerde Kolluk Güçleri Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı: Türkiye Örneği", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2006, S 64, s.180

⁴⁷ **Nurettin Akman:** "Yönetimde İç Güvenlik ve Jandarma", Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991, s. 68.

salda görünürlüğü ve yaygınlığını artırmaktadır. Bunun dışında askeriye'nin kolluk olarak dâhilde kullanılmasının çok yönlü çalışan zararları bulunmaktadır. Dâhildeki olaylara karşı, askeriye'nin ve savaş doktrininin kullanılması, askeri işlevin kendine özgü, tehlikeye aşırı duyarlık eğilimini güçlendirmektedir. Bu durum askerleri ödünsüz bir statüko savunuculuğu tavrına hazırlamaktadır⁴⁸. Terör sorununu çözmek için kullanılan askeriye bu nedenle daha büyük sorunlara yol açma potansiyeli taşımaktadır.

Cumhurbaşkanlığının güvenlik hizmetlerinin bir bölümünün halen Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı tarafından yerine getirildiğini bilinmektedir. Başkomutan olarak Cumhurbaşkanlarının bazı hizmetleri askeriye tarafından yerine getirilebilmektedir⁴⁹. Ancak Türkiye örneğinde bu teknik bir hizmet sağlama dışında Cumhurbaşkanlığının askeri bir makam olarak Genelkurmay Başkanlığından sonraki pozisyon olarak ya da darbelerden sonra gelenecek makam olarak görülmesinin yattığı da ileri sürülebilir⁵⁰. Cumhurbaşkanlığı konutu ve çalışma alanlarının bulunduğu yerlerde talebe bağlı olarak ve törensel hizmetler için askeriye'nin bulunması dışında güvenlik hizmetleri bağlamında bir birliğin bulunması kolluk hizmetlerinin tabiatına uygun değildir. Üstelik darbe zamanlarında bu alayın darbenin gerçekleştirilmesinde stratejik bir önemi bulunmaktadır.⁵¹

Türkiye'nin sınırlarını korunması ve güvenliği askeriye tarafından sağlanmaktadır. Sınırların askerler tarafından korunması sınır boyu ilçeleri ve sınırdaki yerleşim yerlerinde askeri görünürlüğün oluşmasını sağlamaktadır. Ülkenin dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı savunulması için hazır durumda olma görevini yürüten askeriye'nin ülkenin sınırlarında özel bir kolluk hizmeti sunması onun olağan görevi ile bağdaşmamaktadır. Zira sınırların korunması bir düşman saldırısına karşı sınırların değişmezliğinin savunulması değildir. Sınırların korunması bu sınırlardan yasadışı olarak geçecek insan ve mallara karşı sınırların korunmasını ifade etmektedir. Avrupa Birliğine göre sınır güvenliği ile ilgili en iyi uygulama yetkili kamu makamının askeri olmadığı, sınır kontrolleri ve denetiminin tek bir bakanlık altında toplandığı sivil profesyonel sınır polis/muhafızları tarafından sağlandığı uygulamadır⁵².

---

⁴⁸ **Rouquie**, a.g.e., s. 148.

⁴⁹ Amerika Birleşik Devletleri Başkanının yurtdışı gezilerinde kullandığı uçağı Federal Hava Kuvvetleri, yurt içi gezilerinde kullandığı helikopterleri Deniz Piyadeleri Komutanlığı tarafından sağlanmaktadır.

⁵⁰ **Selvi**, a.g.m.

⁵¹ **Doğan Akyaz**: "Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.109-110.

⁵² **Arif Köktaş**: "Sınır Güvenlik Birimi Kurma Çalışmaları", Stratejik Düşünce Enstitüsü, **SDE Analiz**, Temmuz 2011, s.15.

6. Askeriyenin Manevi Görünürlüğü

Demokrasi siyasal toplum içinde yer alan çeşitli dünya görüşlerini ve bu görüşlere mensup olan bütün kişi ve kurumları kucaklayan ama onların hiçbirisiyle özdeşleşmiş olmayan ortak bir platformun adıdır. Böylesi bir platformun var olabilmesi kuşkusuz devletin herhangi bir ideolojiye, sabit bir düşünce sistemine sahip olmamasını da gerektirir. Oysa Türkiye Cumhuriyeti siyaset bilimindeki teknik anlamında olmasa da bir ideolojiye sahiptir ve bu ideoloji diğer ideolojilere üstündür. Laik hayat tarzının uygulanması olarak anlaşılan “çağdaş uygarlık” ve “laiklik” resmi ideolojinin özünü oluşturmaktadır. Devletin sahip olduğu bu ideolojinin unsurları arasında “Atatürk Milliyetçiliği ilke ve İnkılâpları”nın özel bir yeri bulunmaktadır. Yanı sıra “Türklüğün tarihi ve manevi değerleri” ile “kutsal din duyguları” da Atatürk ilkeleriyle bağdaştığı ölçüde resmi ideolojinin önemli unsurlarıdır⁵³.

Kemalizm/Atatürkçülük Atatürk’ün şahsına karşı duyulan (bazen duyulduğu varsayılan) sevginin farklı dünya görüşlerine sahip intelijansiya tarafından kendi cephesi açısından tarif edilip aynı isimde ancak farklı içerikte okunan bir akım olarak tanımlanabilir⁵⁴. Kemalizm meşrulaştırmacı bir nirengi noktası olarak siyasal bir ihtiyacın sonucu enteresan bir şekilde Demokrat Parti tarafından kullanılmaya başlanılmıştır. DP iktidara geldiğinde tarihi bir figür olan İsmet İnönü’yü Atatürk’le dengelemek istemiştir⁵⁵. Atatürkçülük tek parti döneminde ve ondan sonrasındaki elli yılda hegemonik pozisyonunu korumuştur. Ancak bu hegemonya 2000’li yıllardan beri istikrarlı bir gerileme ve çözülme içerisindedir⁵⁶.

Cumhuriyetin tek parti döneminde askeriye üzerinde siyasi kontrol olduğundan Atatürkçülük/Kemalizm askeriye yararına sivil yönetimin kayıtlanması için kullanılmamıştır. 1950’den önce askeri eğitim kurumlarında ağırlıklı bir unsur olmayan Atatürkçülük eğitimi, 1950’den sonra eğitim kitaplarında ve ders dökümünde öne çıkmaya başlamıştır.⁵⁷ Türkiye askeriyesi tıpkı Demokrat Parti gibi bazı ihtiyaçlar sonucu Atatürkçülüğü yazılı olarak ortaya koymuştur. Bu ihtiyaçlardan birisi de 27 Mayıs cunta darbesi sonrası ortaya çıkan ve askeriye üst yönetimi için büyük tehlike oluşturan hiyerarşi dışı subay örgütlenmeleridir. Bu örgütlenmeleri engellemek subaylara etrafların-

⁵³ **Mustafa Erdoğan:** “Anayasal Demokrasi”, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2010, s. 346.

⁵⁴ **Cengiz Sunay:** “Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri”, Orion Kitabevi, 2010, s. 38.

⁵⁵ **Yayla,** “Kemalizme Liberal Açıdan Bakınca”, **Liberal Düşünce**, Y. 9, Güz 2004, S 36, s. 25.

⁵⁶ **Halil Berktaş:** “Atatürkçülüğün Sanal Alemi, Zalim AKP Diktatörlüğü”, **Serbestiyet**, erişim 16.12.2013, <http://serbestiyet.com/ataturkculugun-sanal-alemi-zalim-akp-diktatorlugu/>, erişim 16.12.2013.

⁵⁷ **M. Ali Birand:** “Emret Komutanım”, Milliyet Yayınları, 1986, s. 94.

da toplanacakları bir fikriyat üretmek için pratik gayelerle yaratılmış bir ideolojidir. Bu ideoloji zamanla gelişen olaylara göre şekil almış ve 1977 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığınca yayınlanan “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihimiz” adlı kitapta bir tarife kavuşmuştur. Buna göre Atatürkçülükü vaz ettiği altı ilke ve inkılapları ile bunların dayandığı temeller oluşturmaktadır⁵⁸. Atatürkçülüğün bir ideoloji gibi ağırlıklı ve bilimsel bir şekilde eğitimde işlenmesi 12 Eylül darbesinden sonra olmuştur. Bu şekilde askeriyedeki ideolojik Atatürkçülük eğitimi giderek artmıştır⁵⁹. Askeriye Kemalizmi/Atatürkçülüğü hem taşımış, hem de muhafazası için kendince makul olan girişimlerde bulunmayı hakkı olarak görmüştür. Askeriye bu ideolojiyi kendisini “partiler üstü”, “hakem” ve “vasi” olarak konumlayarak sahiplenmiştir.⁶⁰

Askeriye sivil kontrol altına alınacaksa sahibi olduğu bu ideolojiyi terk etmek zorundadır. Bu askeriyenin siyaset üstü konuma terfi ettirilmesi ya da hâlihazırda bulunduğu o konunun korunmasıyla mümkün değildir. Zira askeriyenin siyaset üstü olması onun siyasete müdahale yeteneğini artırmaktadır⁶¹. Askeriye herhangi bir ideolojiye sahip olmaksızın yurt savunması görevini yerine getirebilir. Sivil kontrol altındaki tüm ordular bunu başaramaktadır.

7. Askeriyenin Sınıflandırılmayan Görünürlükleri

Askeriyenin yukarıda sıralanan kategorilerden hiç birine sığmayan görünürlükleri de bulunmaktadır. Bunlar, Anıtkabir hizmetlerinin yarattığı görünürlük ve ilan edildiğinde sıkıyönetimin yarattığı görünürlüktür.

Anıtkabir Atatürk'ün nihai olarak defnedildiği, hayat ve hatırası ile ilgili müze ve kitaplığın bulunduğu, resmi törenlerin icra edildiği, müze vasfı ağır basan bir tesistir. 2524 numaralı Anıtkabir Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Kanuna göre Anıtkabir'in ve buradaki Atatürk'ün hayat ve hatırası ile ilgili müze, kütüphane ve diğer tesislerin her türlü hizmetlerinin yürütülmesinden Genel Kurmay Başkanlığı sorumludur. Her türlü hizmet kavramını 17659 numaralı, 09.04.1982 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Anıtkabir Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Yönetmelik açıklamıştır. Buna göre Anıtkabirin bakım, onarım, korunma, güzelleştirme, tamamlama ve geliştirilmesi ile yangın, sabotaj ve benzeri güvenlik önlemlerinin alınması yerine

---

⁵⁸ Akyaz, a.g.e., s. 389, 400.

⁵⁹ Birand, a.g.e., s. 94.

⁶⁰ Ümit Cizre: “AP –Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 113.

⁶¹ Cizre, Bir parti..., s. 140.

getirilecek hizmetlerdendir. Komutanlık ayrıca Anıtkabirde yapılacak tören ve ziyaretleri yönetmekle de görevlidir.

Bu tesisin hizmetlerinin askeriye tarafından görülmesi için bir zorunluluk yoktur. Sunulan hizmetler de askeriye ile doğrudan ilgili değildir. Anıtkabirdeki her türlü hizmet ve törenin askeriye'nin sorumluluğunda yürütülmesi başlangıçtan beri olan bir uygulama da değildir. Mülga 6780 numaralı Anıt – Kabir'in Her Türlü Hizmetlerinin Maarif Vekâletince İfasına Dair Kanuna göre Anıtkabirle ilgili her türlü hizmeti yapmaya yetkili olan kurum Milli Eğitim Bakanlığıdır. Askeriye'nin Başkentte en önemli ve prestijli görünüm zeminlerinden birisi olan Anıtkabir Komutanlığının sunduğu tüm hizmetler askeriye'nin görünürlüğünü üst düzeyde sağlayacak bir işleve sahiptir.

Sıkıyönetim 1982 anayasasında olağanüstü yönetim usullerinden birisi olarak düzenlenmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne toplam 12 kez sıkıyönetim ilan edilmiş, bu sıkıyönetimlerde ülkenin muhtelif illeri toplam 25 yıl 9 ay 18 gün boyunca sıkıyönetimle idare edilmiştir. Tüm ülke genelinde sıkıyönetim ise ilk kez 12 Eylül askeri darbesinden sonra ilan edilmiştir. En uzun süre sıkıyönetim altında kalan il 21 yıl 2 ay 10 günle İstanbul'dur⁶². Sıkıyönetim askeri bir yönetimdir, sıkıyönetimin ilan edilmesiyle birlikte mülki yetkiler sıkıyönetim komutanlarına geçer, sıkıyönetim komutanları da genelkurmay başkanlığına bağlı olarak yani siyasal iktidarla bağları çok zayıflamış⁶³ bir şekilde görev yaparlar. Sıkıyönetim ilanı halinde sıkıyönetimle ilgili olmayan merkezi idarenin taşra görevlileri ile yerel yönetimlerin çalışanları da sıkıyönetim komutanlığının gözetimine girer⁶⁴. Ayrıca sıkıyönetim komutanlıklarına bağlı üyeleri asker ve gerektiğinde sivil yargıçlardan oluşan sıkıyönetim mahkemeleri kurulur. Bu nedenlerle bir sıkıyönetim halinde sıkıyönetimin ilan edildiği alanda askeri görünürlük oldukça artmaktadır.

Sıkıyönetim bugün itibariyle anayasal bir olağanüstü özel yönetim biçimi olmanın yanında darbelerin kolaylaştırıcısı işlevi de görmektedir. 12 Eylül askeri darbesinden önce 22 il sıkıyönetimle yönetilmektedir. 12 Eylülle birlikte tüm Türkiye sıkıyönetimle yönetilmeye başlanmıştır. 1960 darbesinin öncesinde ve sonrasında Ankara ve İstanbul sıkıyönetimle idare edilmektedir. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra aralarında Ankara, İstanbul ve İzmir'inde bulunduğu 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Balyoz darbe planı olarak basına yansıyan ve bundan sonra yargılaması başlayan olayın basına

⁶² **Zafer Üskül:** "Siyaset ve Asker", Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s. 69-72.

⁶³ **Mustafa Erdoğan:** "Anayasa Hukuku", Ankara, Orion Kitabevi, 2011, s. 291, 292.

⁶⁴ **Üskül,** a.g.e., s.37.

ilk yansıyan bölümünde⁶⁵ hedeflerden birisinin ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

IV. SONUÇ

Türkiye vatandaşları askeriyeleri ile iç içe yaşamak durumundadır. İlçedeki, şehirdeki, kışla, askerlik şubesi, jandarma binası, sınır birliği binası, iri köylerdeki jandarma karakolları, çocuğu ya da yakını askerde olan insanlar. Bütün bunlar askeriye'nin her gün her an gördüğümüz hissettiğimiz fiziki varoluşlarıdır. Ayrıca Türkiye siyasetinin temerküz noktası olan Başkent de askeri karargâhlar, okullar, zırhlı birlikler, ordu evleri, askeri lojmanlarla siyasilerin tepeden tırnağa askeriye'yi hissettikleri gördükleri bir merkezdir. Askeriye devlet protokolünde en önlere sahiptir, protokolle Genelkurmay Başkanının önünde sadece üç sivil bulunmaktadır. Askeriye mali değer bakımından da sivil bürokrasinin önünde gelmektedir. Askeriye'ye yüklenen ve bir kısmı jandarma bir kısmı sahil güvenlik bir kısmı doğrudan kendisince yerine getirilen kolluk görevleri de askeriye'yi iyice görünür hale getirmektedir. Askeriye'nin muayyen bir ideolojinin özel sahibi olması da onun manevi görünürlüğünü her zerre'ye yaymaktadır. Son dönemde durağanlaştığı anlaşılan bu ideoloji gerekli şartlar oluştuğunda yeniden üretilip dolaşıma hemen sokulabilir. Bu haliyle Türkiye'de askeriye'nin içe işleyen bir görünürlüğü bulunmaktadır.

Tüm bu yaygın askeri görünürlük askeriye'nin siyasetin içinde olmasına ve burada kalmasına uygun bir zemin yaratmaktadır. Aşırı askeri görünürlük, militarizmin kışla değerlerini topluma dayatma işlevinin kolaylıkla yerine getirilmesine hizmet ederken, proteryan muhafızların gösterişli varlıklarının daima ima edilmesini de sağlamaktadır. Militarizm ve proteryanizmden demokrasi platformunun zeminini oluşturacağı barışçı birlikteliğe evrilirken, ülkedeki askeri görünürlüğün azaltılması, hem askeriye üzerinde demokratik sivil kontrolün sağlanmasının bir yolu olarak görülmeli hem de uygarlığın bir gereği olarak bütünlüklü siyasi ve hukuki bir hedef olma mertebesine yükseltilmelidir.

KAYNAKLAR

AKÇA, İsmet, Türkiye'de Askeri-İktisadi Yapı, Durum: Sorunlar, Çözümler, İstanbul, TESEV Yayınları, 2010.

---

⁶⁵ Taraf, Darbenin Adı Balyoz, 20.01.2010, <http://www.taraf.com.tr/haber/darbenin-adi-balyoz.htm>, erişim 24.08.2010.

- AKMAN, Nurettin, Yönetimde İç Güvenlik ve Jandarma, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991.
- AKYAZ, Doğan, Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- BALCI, Ali, Türkiye’de Militarist Devlet Söylemi 1960-1983, Ankara, Kadim Yayınları, 2011.
- BİRAND, M. Ali, Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, 1986.
- CİZRE Ümit, ‘Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz’, İNSEL Ahmet ve BAYRAMOĞLU Ali, der., Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu, İstanbul, 2004.
- CİZRE, Ümit, AP –Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- ÇELİK, Seydi, Osmanlıdan Günümüze Devlet ve Asker askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008.
- ÇINAR, Namık, Darbeci Ordunun “Hain” Subayı, İstanbul, Hemen Kitap, 2012.
- ERDOĞAN, Mustafa, Anayasa ve Özgürlük, Ankara, Yetkin Yayınları, 2002.
- , Anayasal Demokrasi, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2010.
- , Anayasa Hukuku, Ankara, Orion Kitapevi, 2011.
- , Demokrasi laiklik Resmi İdeoloji, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- , ‘Demokrasi, Anayasa Yargısı ve Türkiye Örneği’, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 10, S 20, Güz 2011.
- , Liberal Toplum Liberal Siyaset, Ankara, Siyasal Kitapevi, 1998.
- ERYILMAZ Bedri, Demokratik Ülkelerde Kolluk Güçleri Arasında Yetki ve Görev Paylaşımı: Türkiye Örneği, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2006, S 64, ss. 179-188.
- GÖKTAŞ, Hıdır ve GÜLBAY, Metin, Kışladan Anayasaya Ordu, Siyasi Kültürde TSK’nin Yeri, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.
- HAKYEMEZ, Y. Şevki, , Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi, Ankara Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Aralık 2003, VII, 3-4.

- HUNTINGTON, Samuel P., Asker ve Devlet Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006.
- KAYA, Serdar, Endoktrinasyon ve Türkiye’de Toplum Mühendisliği, Ankara, Nirengi Kitap, 2011.
- KÖKTAŞ, Arif, ‘Sınır Güvenlik Birimi Kurma Çalışmaları’, Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE Analiz, (Temmuz 2011).
- LİNZ, Juan J., Totaliter ve Otoriter Rejimler, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Liberte Yayınları, 2012.
- LUTTWAK, Edward, , Bir Uzmanın Gözüyle Darbe, Çev. İ Edip Polat, Ankara, Yaba Yayınları, 1996.
- ÖZDEMİR, Hikmet, Rejim ve Asker, İstanbul, Afa Yayınları, 1989.
- ROUQUIE, Alain, Latin Amerika’da Askeri Devlet, Çev. Cüneyt Akalın, Ahmet Kotil..., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986).
- SERRA, Narcis, Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Çev. Şahika Tokel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- SUNAY, Cengiz, Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası, Ankara, Orion Kitapevi, 2010.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin N, Ordu ve Politika, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2003.
- TÜRKÖNE, Mümtazer, Sözde Askerler, İstanbul, Nesil Yayınları, 2010.
- UZGEL İlhan, , Between Preatorianism and Democracy, The Turkish Yearbook, VOL XXXIV, 2003, ss. 177-211.
- ÜSKÜL, Zafer, Siyaset ve Asker, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997.
- YAYLA, Atilla, Kemalizme Liberal Açından Bakınca, Liberal Düşünce, Y 9, S 36, (Güz 2004), ss. 5-26.
- İnternet Kaynakları
- Akşam, Şehirdeki Askeri Kışlalar Meydan ve Park Olacak, 31.08.2013, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/sehirdeki-askeri-kislalar-c2meydan-ve-park-olacak-c2/haber-240506>
- ALTINAY Ayşe Gül, ‘Militarizm ve İnsan Hakları Ekseninde Milli Güvenlik Dersi’, 2009, ss. 138-157, <http://research.sabanciuniv.edu/995/>, Sabancı University Research Database,
- ALTINAY, Gül Ayşe ve BORA, Tanıl, ‘Ordu Militarizm ve Milliyetçilik’, (2002), ss140-155,

- <http://research.sabanciuniv.edu/984/1/OrduMilitarizmveMilliyetcilik.pdf>, Sabancı University Research Database,
- BERKTAY, Halil, Atatürkçülüğün Sanal Alemi, Zalim AKP Diktatörlüğü', Serbestiyet, 16.12.2013,
<http://serbestiyet.com/ataturkculugun-sanal-alemi-zalim-akp-diktatorlugu/>
- Cumhurbaşkanı Gül İlk Kez Zafer Bayramı Tebriklerini Çankaya Köşkünde Kabul Etti, 30.08.2013,
- Democratik Control Of Armed Forces, 05/2008, DCAF Background-er,
<http://www.dcaf.ch/content/download/35599/526415/file/DemocraticControlArmedForces-backgrounder.pdf>
- Genel Kurmay Başkanlığı personel mevcutları,
http://www.tsk.tr/3_basin_yayin_faaliyetleri/3_4_tsk_haberler/2013/tsk_haberler_81.html#1
- HANİOĞLU, M. Şükrü, Praetorian Rejim Biterken, Sabah, 2.12.2012,
<http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/hanioglu/2012/12/02/praetorian-rejim-biterken>
<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/86921/cumhurbaskani-gul-ilk-kez-zafer-bayrami-tebriklerini-cankaya-koskünde-kabul-etti.html>
- İNSEL, Ahmet, Proteryen Güçler ve Rejim, Radikal, 25.07.2007,
http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6776,
- KOHN, H. Richard, An Essay On The Civilian Control of Military, American Diplomacy, Marc 1997,
http://www.unc.edu/depts/diplomat/AD_Issues/amdipl_3/kohn.html
- ÖZBUDUN Ergun, Turkeys Constitutunal Reform and the 2010 Constitutunal Referandum, Mediterranean Politics, Med. 2011,
http://www.iemed.org/observatori-en/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2011/Ozbudun_en.pdf
- ÖZÇER, Akın, Devlet Protokolü Öndegelim Sırası, Taraf, (19.05.2012), www.taraf.com.tr/kin/-ozcer/makale-devlet-protokolu-ondegelim-sirasi.htm
- Parliamentary Buildings and Visitors, erişim 04.02.2014
<http://global.tbmm.gov.tr/index.php/TR/yd/icerik/22>
- SELVİ, Abdülkadir, Genelkurmay Şehir Dışına, Yeni Şafak, 24.04.2012,

<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/AbdulkadirSelvi/genelkurmay-sehir-disina/32090>

SELVİ, Abdülkadir, Meclisteki Askeri Loca kaldırılmalı, Yeni Şafak, 05.09.2011,

<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/AbdulkadirSelvi/meclisteki-askeri-loca-kaldirilmali/28831>

Star, ‘Asker Askerlik Şubelerinden de Çekiliyor’, 28.08.2012,

<http://www.stargazete.com/guncel/asker-askerlik-subesinden-de-cekiliyor/haber-587009>

Taraf, Darbenin Adı Balyoz, 20.01.2010,

<http://www.taraf.com.tr/haber/darbenin-adi-balyoz.htm>,

Zorunlu Askerlik Sırasında Yaşanan Hak İhlalleri, 2012),

<http://www.askerhaklari.com/rapor.pdf>,